

historische kring

voor noordelijk Hunsingo

H A L F J A A R L I J K S B E R I C H T N° 7 sept. 1993

ISSN 0928-5652 . Historische Kring . Postbus 29, 9989 ZG Warffum

VAN HET BESTUUR

donateursavond

De najaarsbijeenkomst zal worden gehouden op vrijdag 5 november 1993, 's avonds om 8 uur in het hotel 't Gemeentehuis, Hoofdstraat oost 16, Uithuizen. De heer E. de Boer uit Uithuizermeeden zal een inleiding houden over "De Gemeentepolitiek van Uithuizen van 1850 - 1900."

VAN DE REDAKTIE

Voor het voorjaarsnummer 1994 van het halfjaarlijks bericht is het volgende schema opgezet:

uiterste datum inzenden kopy	week 6	7 t/m 12 febr. 1994
doorlezen en eventuele correcties	week 7 en 8	14 t/m 26 febr. 1994
typen, kopiëren, gereedmaken voor verzending, verzenden	week 9 t/m 11	1 t/m 19 mrt. 1994

voorjaarsbijeenkomst 1993

Vrijdagavond 26 maart 1993 begaven een twintigtal donateurs en belangstellenden zich naar de Ned. Herv. kerk van Breede om de voorjaarsbijeenkomst van de Historische Kring bij te wonen. De voorzitter heette de aanwezigen, waaronder een delegatie van de Historische Kring te Baflo, hartelijk welkom. Spreker deze avond was ons bestuurslid M.A. Holtman uit Kantens. Hij vertelde ons op zijn geheel eigen humoristische wijze over de cultuur van het meten en wegen in de Friese Ommelanden. Uitgebreid kwamen de verschillende maten en gewichten die in de streken van onze provincie werden gebruikt, aan de orde. Ook op de invloed van het Fries en Saksisch op de namen van maten en gewichten werd de aandacht gevestigd. Na afloop werden er nog een aantal vragen gesteld en beantwoord. De voorzitter bedankte de heer

INHOUD

van het bestuur	1
van de redactie	1
vervoer in vroeger dagen op het hogeland, M.A. Holtman .	4
de spoorlijn Groningen-Sauwerd-Roodeschool, J. Toonstra	7
een blik terug (2), J.P.J. Knol	14
uit een 19e eeuws schoolboekje, J. Toonstra	16
Genootschap ter Bevordering der Nijverheid, C.G.Reinders	18

redactie

M.Th. ten Bos

J. Toonstra

mw. A.C. van der Werf

redactieadres: Oostervalge 12, 9989 EJ Warffum

tel. 05950-2318

stichtingsbestuur

J.P.J. Knol, voorzitter, postbus 29, 9989 ZG Warffum,
tel. 05950-2380

J. Toonstra, secretaris, Oostervalge 12, 9989 EJ Warffum,
tel. 05950-2318

M.Th. ten Bos, penningmeester, de Laan 80G, 9981 GR
Uithuizen, tel. 05953-1299

E. de Boer

W. Duinkerken

M.A. Holtman

C.G. Reinders

mw. A.C. van der Werf

J.F.B. Zuidema

Holtman dan ook hartelijk voor het gebodene en liet dit vergezeld gaan van een attentie. Nadat de aanwezigen nog geruime tijd hadden nagepraat, keerden allen voldaan huiswaarts. Rest ons nog te vermelden dat het kerkje te Breede uitermate geschikt is voor het houden van lezingen en andere bijeenkomsten.

De vereniging "Stad & Lande".

Via dit halfjaarlijks bericht willen we de lezers attenderen op de vereniging "Stad & Lande", opgericht in 1924. Deze vereniging is voor iedereen die geïnteresseerd is in de historie van Groningen en ze tracht dit te bevorderen door het jaarlijks organiseren van de Dag der Groninger geschiedenis en een excursie. Sinds 1992 geeft Stad & Lande ook een cultuur-historisch tijdschrift uit, dat vier keer per jaar verschijnt en er zeer verzorgd uitziet. De inhoud bestaat uit vele interessante artikelen over diverse onderwerpen. Vooral nu de Groninger Volks Almanak niet meer verschijnt, voorziet dit nieuwe tijdschrift in een behoefte. Om de uitgave zeker te kunnen blijven stellen is het echter nodig dat er meer leden/abonnees komen; de kosten bedragen f 30,- per jaar. Geïnteresseerden die meer willen weten kunnen contact opnemen met het secretariaat voor p.r. aangelegenheden mevr. C.F. Insinger-Scholten, Weg v.d. Jagerskampen 22, 9751 EN Haren, telefoon werk 050-258420 en privé 050-345505.

DAG DER GRONINGER GESCHIEDENIS.

Op zaterdag 13 november 1993, van 13.00-17.30 uur, organiseert de Commissie Contacten van de Vereniging "Stad en Lande" opnieuw haar contactmiddag voor personen en organisaties, die zich bezig houden met de Groninger geschiedenis.

Deze "Dag der Groninger geschiedenis" zal in het teken staan van het 75-jarig bestaan van het Gemeentearchief Groningen. Op het programma staat een inleiding over de geschiedenis van het stadsarchief. Daarna zal aan de hand van een onderzoekje rond de persoon van Jan Evert Scholten gewezen worden op de vele onderzoeksmogelijkheden die de archieven te bieden hebben. Verder wordt aandacht besteed aan een gezamenlijk project van het Gemeentearchief, de Geschiedeniswinkel en het Instituut voor Kunst- en Architectuurgeschiedenis, om ca. 15.000 tekeningen van de gemeentelijke dienst Ruimtelijke Ordening toegankelijk te maken. Deze tekeningen dateren grotendeels van na 1945 en geven een mooi beeld van de diverse plannen die gemaakt zijn voor de wederopbouw van de stad Groningen.

Na de lezingen en presentaties wordt weer de jaarlijkse historische informatiemarkt gehouden, waar men kennis kan nemen van het onderzoek en de activiteiten van verenigingen, organisaties en individuele personen. Tijdens de markt zal het GAVA - het Groninger audiovisueel archief, dat nauwe banden onderhoudt met het Gemeentearchief, Rijksarchief en de Geschiedeniswinkel - een presentatie verzorgen van oude bedrijfsfilms. De "Dag der Groninger geschiedenis" wordt gehouden in de grote zaal van het Tehuis, Lutkenieuwstraat 13 te Groningen. Zoals ieder jaar is iedereen van harte welkom. De toegang is gratis.

Een belangrijke instelling in noord Groningen, namelijk Het Hogeland College, voorheen de Rijks Hogere Burgerschool te Warffum viert op 16 oktober 1993 het 125 jarig bestaan.

Van de festiviteiten rond dit jubileum zal de uitgave van een gedenkboek een blijvende herinnering zijn. Het verschijnt onder de titel "5 x 25, van H.B.S. tot H.H.C. Warffum 1868 - 1993." Dit gedenkboek onderscheidt zich in velerlei opzicht van zijn drie voorgangers (1893-1948-1968). De inhoud bestaat uit vijf hoofdstukken die ieder een periode van 25 jaar behandelen. Het boek zal in full-colour worden gedrukt met meer dan 150 foto's waarvan vele in kleur. Het telt 160 pagina's op A-4 formaat en wordt afgesloten met de namen van alle leerlingen, leraren en overig personeel vanaf 1868 tot en met het schooljaar 1992/93. Tot en met 16 oktober a.s., de lustrumdag is de prijs f 45,-. Na die datum kost het boek f 55,-. Voor nadere informatie kan contact worden opgenomen met de Lustrumcommissie, tel. 05950-2021.

Honderd jaar geleden, in 1893, vierde de school het 25 jarig bestaan met een tweedaags feest. Hiernaast een afbeelding van de advertentie met het feestprogramma.

75 JAAR KUNSTKRING "DE PLOEG".

Dit jaar (1993) bestaat de kunstkring "De Ploeg" 75 jaar. Ter gelegenheid hiervan verschijnen er enige boeken en worden een aantal tentoonstellingen gehouden.

Een unieke overzichtstentoonstelling vindt plaats van 5 september tot 7 november in het hoofdgebouw van het Openluchtmuseum Het Hoogeland, Schoolstraat 2 te Warffum. Voor meer bijzonderheden over deze expositie verwijzen wij naar de hierbij ingesloten folder.

VERVOER IN VROEGER DAGEN OP HET HOGELAND

Bij vervoer in vroeger dagen moeten we niet te veel denken aan vervoer over de weg.

Er waren vroeger wel genoeg wegen, maar ze waren een groot gedeelte van het jaar onbegaanbaar en niet geschikt voor het vervoer van goederen en personen.

Als je rijk was, kon je in een enkel geval reizen per paard. Dat werd dan

1868--1893.

FEESTELIJKE HERDENKING

VAN HET

25jarig bestaan der Rijks Hoogere Burgerschool

te WARFUM,

op Vrijdag 14 en Zaterdag 15 Juli 1893.

Vrijdag 14 Juli:

- Des nam. 2 uur: Promotie van de leerlingen der R. H. B. School en toespraak van den Directeur.
» » 3 uur: Ontvangst van de oud-leerlingen en genoodigden en diner bij de dames WERKMAN.
Des avonds 7 uur: Optocht van de leerlingen der R. H. B. School.
» » 8 uur: Concert in de feesttent.
Opening door den voorzitter.

Zaterdag 15 Juli:

- Des nam. 4 uur: Volksspelen op het terrein bij de feesttent.
Des avonds 7 uur: Concert in de feesttent van het 2de muziekcorps der dienstdoende schutterij te Groningen, onder directie van den heer C. MULLER.
» » 8¹ uur: Optocht met fakkellicht.

Na afsloop daarvan **VUURWERK**, aangeboden door de gemeente Warfum, aan de haven.

Entrée in de feesttent buiten intekening voor ieder avond **f 0.99**.

De ingezetenen van Warfum worden verzocht van hunne ingenemenheid te doen blijken door het aanbrengen van versieringen en het uitsteken van vlaggen, welke in huur te bekomen zijn bij W. HUINDER.

DE FEESTCOMMISSIE.

Prov. Gron.Courant - 10 juli 1893

ook veel gedaan, omdat je niet zo moe werd, niet zo vuil en het gaf natuurlijk wel aanzien. De meeste mensen hadden geen paard en wilden een enkele maal toch wel graag "hoar Stad". En dan had je de vele kooplui die wekelijks met hun handel naar de verschillende markten en kermissen gingen. Voor al die mensen was de snik de aangewezen weg om naar de stad te gaan. Zoals er nu bus- en treinkaartjes zijn met vaststaande prijzen, zo was er toen de snik met eveneens vaste prijzen. De oudste trekschuiten of snikken waren namelijk voorzien van een concessie, waarin de prijzen van de verschillende opstapplaatsen waren vastgesteld door de regering in de stad Groningen.

De oudste ordonnantie in ons gebied aangaande de snikken is n.l. die van

1660. Er wordt in de Stad een octrooi verleend aan het grootschippers-gilde om een geregelde dienst op het Hunsingoquartier over het Boterdiep te onderhouden van Groningen naar Ulrum, Warffum, Cantens en Uythuizen. Nu klinkt het gek, dat er een aparte veerdienst kwam van Kantens. Toch is het zo gek nog niet, want het Boterdiep was toen nog maar net gegraven en liep tot aan Kantens. Niet met de breedte van nu, maar ongeveer de helft smaller.

Om in die tijd in Uithuizen te komen, moest de snik vanaf Onderdendam over de Delt en het Helwerder Maar varen om zo in de buurt van Uithuizen en Usquert te kunnen komen.

De prijzen voor het vervoer van personen lag dus al vast en hieronder volgt een klein gedeelte van de dienstregeling.

Ordonnantie op de trekweg ende het gebruik van dien tusschen de stad Groningen, Ulrum, Warffum, Cantens ende Wthuyzen.

Gedrukt in 1660 in Groningen.

d'Ordinaris veerschepen sullen van de 1 Marty tot den 1 Octobris afvaren van Groningen s' morgens nae Ulrum ende Wthuisen ten 5 uyren, nae Warffum en de Cantens ten 6 uyren, 's namiddags nae Ulrum ende Wthuysen ten 3 uyren, nae Warffum ende Cantens ten 4 uyren. Van den 1 tot den laatsten Octobris nae Ulrum en de Wthuisen 's morgens ten 6 uyren, nae Warffum ende Cantens ten 7 uyren, 's namiddags nae Ulrum ende Wthuysen ten 2 uyren, nae Warffum ende Cantens ten 3 uyren. Vanden 1 Novembris tot den laatsten Februarij nae Ulrum en Wthuisen 's morgens ten 7 uyren, nae Warffum ende Cantens ten 8 uyren, 's nae-middags nae Ulrum ende Wthuisen ten 1 uyren, nae Warffum ende Cantens ten 2 uyren.

Voor vracht van een persoon out twaelf jaren ende daer boven sal volle ende van kinderen van vijf tot twaelff jaren halve vracht betaelt worden, te wieten

Van Groningen nae Wthuysen.

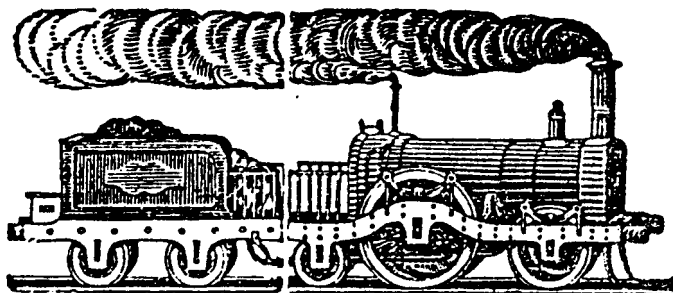
Van Groningen tot:

	Stuivers	Placken
Hoogerbrugge	1	0
Zuidwolde	1	4
Elderhuisen	2	0
Bedum	2	4
Onderendam	3	4
Stitswerdermaar	4	4

Hellewerder Till ofte Usquerder Maar	5	4
Wthuisen	6	4
Van Wthuysen nae Groningen		
Hellewerder Til of Usquerder Maar	1	0
en daarna omgekeerd te berekenen als van Gron. nr. Uithuizen.		

Wordt vervolgd.

M.A. Holtman

DE SPOORLIJN GRONINGEN - SAUWERD - ROODESCHOOL

1 plannen, voorbereiding en aanleg: 1867 - 1893.

Op 16 augustus 1993 was het honderd jaar geleden dat de spoorlijn Sauwerd-Roodeschool voor het reizigers-, bagage-, goederen- en veevervoer in dienst werd gesteld.

Hier en daar is reeds enige aandacht aan dit feit besteed. Ondermeer in het tijdschrift "Toal en Taiken" van juli/augustus j.l. Verder zal op zaterdag 16 oktober a.s. in het kader van de festiviteiten rond het 125 jarig bestaan van de Rijks Hogere Burgerschool, nu Het Hogeland College te Warffum, een stoomlocomotief met vier wagons drie keer het traject Groningen - Roodeschool v.v. rijden.

Ook de redactie van dit Halfjaarlijks Bulletin meende het jubileum niet onopgemerkt te moeten passeren. vijf van de zeven stations van de in 1893 geopende spoorlijn liggen immers in het gebied waar deze Historische Kring werkzaam is. We kunnen er dus niet om heen om er enige aandacht aan te schenken.

In 1860 was de Spoorwegwet van kracht geworden en in 1863 werd de Maat-

schappij tot de Exploitatie Van Staats Spoorwegen opgericht.

In 1866 werd de spoorlijn Groningen-Leeuwarden in gebruik genomen, de lijn Leeuwarden-Harlingen was drie jaar eerder aangelegd. De spoorlijn Groningen-Meppel kwam in 1870 gereed, waardoor de verbinding met het westen en zuiden van het land tot stand was gekomen.

Ook in het noorden van de provincie Groningen achtte men de aanleg van spoor- of tramwegen gewenst. In 1867 werd ten huize van de heer H.W.Wierda, ondernemer en van 1873-1878 burgemeester van Winsum een bijeenkomst gehouden over een aan te leggen spoorweg van Winsum naar Groningen. Van deze bijeenkomst doet mr. W. Janssonius, advocaat te Usquert verslag in een vergadering van de Noorder Afdeling van het Genootschap ter bevordering van Nijverheid. Op een volgende vergadering van de Noorder Afdeling werd de vraag gesteld of het mogelijk zou zijn om in het noordelijk gedeelte van de provincie een spoorlijn aan te leggen. Een commissie, bestaande uit de leden H.J. Makkink, leraar aan de R.H.B.S. te Warffum, mr. W. Janssonius en C. Reinders, landbouwer op Groot Zeewijk onderzochten de mogelijkheden en kwamen tot de conclusie dat de aanleg van een spoorlijn in Noord Groningen wenselijk, mogelijk en uitvoerbaar is. Vooral wenselijk omdat het noorden veel producten oplevert die snel per spoor vervoerd kunnen worden.

Te Baflo werd in december 1871 een vergadering belegd over de spoorwegplannen. De burgemeesters van noord Groninger gemeenten en het bestuur van de Noorder Afdeling waren daar aanwezig. Twee jaar later (1873) werd door de leden van provinciale staten gediscussieerd of een ontworpen Spoorlijn Groningen-Delfzijl langs Sauwerd en Bedum gelegd moest worden of tot aan Winsum en dan verder via Onderdendam en Middelstum. Het plan was afkomstig van Amsterdamse kooplieden. In deze tijd besloot de gemeenteraad van Kantens om zich niet met de spoorwegzaak in te laten. Noord Groningen bleef geïnteresseerd in de spoorwegplannen. Burgemeester en Wethouders van Baflo riepen in december 1876 alle belangstellende gemeentebesturen op voor een bespreking over de geprojecteerde lijnen in café Reitsema aan de Grote Markt in Groningen.

Het Rijk trok in 1877 2.1 miljoen gulden uit voor het tot stand brengen van buurtspoorwegen, de resterende 4 ton moest door de gemeenten worden opgebracht.

Gedeputeerde Staten waren voorstander van uitbreiding van het Staats-spoorwegennet met een lijn naar Delfzijl. Ze wilden het particulier initiatief echter niet afwijzen, doch stelden als voorwaarde dat als de concessie aan particulieren werd verleend, dan moesten de lijnen voor 1 januari 1881 gereed zijn. Deze voorwaarde leek op voorhand al niet haalbaar. De provincie stelde verder f 150.000,- subsidie beschikbaar voor een

spoorweg Groningen-Delfzijl met zijtakken naar Roodeschool en Zoutkamp. In 1878 kwam de wet op de Lokaalspoorwegen en stoomtramlijnen tot stand. De aanleg van deze spoorwegen moest dan gebeuren met deelneming van particulier kapitaal. De technische eisen van deze lijnen waren ook niet zo hoog gesteld als voor de hoofdlijnen zodat er minder geïnvesteerd hoefde te worden. Door de aanleg zou de aan- en afvoer naar en van de landelijke lijnen worden vermeerderd en het platteland beter ontsloten.

De noorder Afdeling stelde in haar vergadering van 21 november 1879 opnieuw een commissie in die moest onderzoeken wat gedaan kon worden tot het verkrijgen van een burtspoorweg in het noorden van de provincie. Hierin namen zitting: J. Doornbosch, landbouwer en burgemeester te Baflo, mr. W. Janssonius te Usquert, D.K. Welt, landbouwer te Usquert en G. Reinders, landbouwer te Warffum. De laatste werd later vervangen door R.J. Dijkema, civiel ingenieur te Den Anel. De commissie wilde de aanleg van een spoorweg Sauwerd-Roodeschool met een zijtak van Baflo naar Zoutkamp bevorderen. Er diende een plan te komen. Hiervoor moesten opmetingen verricht worden en in kaart gebracht. De kosten hiervoor zou de Noorder Afdeling voor haar rekening moeten nemen. Ook de afdeling Leens en een aantal Noord Groninger gemeenten zouden subsidies beschikbaar moeten stellen. Dit gebeurde ook, waarbij de gemeente Uithuizen weinig en de gemeente Winsum niets wilde bijdragen. Daarop werd een nieuwe commissie van zeven leden, afkomstig uit heel Noord Groningen samengesteld. Deze commissie moest een Naamloze Verenootschap oprichten voor het aanvragen van een concessie. De minister van Waterstaat zou later echter weigeren om subsidie te verlenen.

Het plan voor een Staatsspoorweg Groningen-Delfzijl kwam tot ontwikkeling. Bij Koninklijk Besluit van 2 augustus 1880 werd de onteigening van de benodigde eigendommen voor de aanleg mogelijk.

Inmiddels maakten enige personen in Uithuizen, waaronder jhr. G. Alberda van Menkema en de kassier-boekhouder M. Talens, zich sterk voor de aanleg van een stoomtramweg Uithuizen-Doodstil-Kantens met een aansluiting op het aan te leggen Staatsspoor bij Westerwijtwerd. Twee weken later werd gekozen voor het tracé Uithuizen-Middelstum-Onderdendam-Bedum-Groningen. Dit plan ondervond veel tegenstand in de streek. De Uithuizers werden beschuldigd tegen het algemeen belang te zijn en het najagen van klein-geestige, dorpse belangen.

In oktober 1880 waren meerdere concessieaanvragen ingediend. Ze waren ondermeer afkomstig van H.W. Wierda te Winsum voor een lijn Winsum-Sauwerd; van jhr. G. Alberda van Menkema te Uithuizen voor een tramweg Uithuizen-Onderdendam-Groningen en van J. Doornbosch te Rasquert voor een lokaal-spoorweg Sauwerd-Uithuizermeeden met een zijtak Baflo-Zoutkamp.

Later kwamen nog meer aanvragen binnen voor het aanleggen van tramlijnen

in Noord Groningen. Onder andere van S.E. Oudschans Deutz, heel- en verloskundige te Leeuwarden en van K.G. van Dijk c.s. te Warffum voor een lijn Warffum-Sauwerd. Verder nog het stoomtramplan van de Rotterdamse zakenman H.E. Oving jr.

Deze Harmannus Ellens Oving jr. woonde aan het Haringvliet te Rotterdam. Hij handelde in spoorrails met toebehoren, kipwagens, tenderlocomotieven, stoombagger- en graafmachines, stoomkranen en veiligheidslieren. Zijn activiteiten voor de aanleg van tram- en spoorwegen lagen dus in het verlengde van zijn bedrijf.

Oving jr. trachtte voor zijn plannen de benodigde subsidies te krijgen. De beoogde trambanen moesten in de berm van bestaande wegen gelegd worden. Dit werd te gevaarlijk bevonden voor het overige verkeer; men gaf de voorkeur aan een vrijliggende spoorbaan.

Nadat in 1884 de spoorlijn Groningen-Delfzijl in gebruik was genomen kwam Oving met een plan voor een spoorlijn Bedum-Middelstum-Uithuizermeeden met als alternatief een lijn Sauwerd-Warffum-Uithuizermeeden. Na veel discussies zou er tenslotte een lijn Sauwerd-Roodeschool komen. In 1888 werd de aanvraag van H.E. Oving jr. Koninklijk goedgekeurd. Nog in hetzelfde jaar droeg hij deze concessie over aan de op 9 juli 1887 opgerichtte Groninger Locaal Spoorweg Maatschappij. Deze Maatschappij sloot met de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen een contract, waarbij laatstgenoemde de exploitatie van de aan te leggen spoorweg op zich nam.

Nu konden de werkzaamheden eindelijk beginnen. De verwerving van de benodigde gronden vormde nog een probleem. In de Provinciale Groninger Courant van 3 maart 1891 staat een lijst afgedrukt met daarin vermeld 428 te onteigenen perceelsgedeelten. Uiteindelijk liep het uit op het voeren van een dertig tal processen.

De lengte van de lijn is 26,643 km. en de spoorbreedte 1,435 m.; spoorbruggen moesten gebouwd worden en vele overwegen aangelegd.

In Winsum, Baflo, Warffum, Usquert, Uithuizen, Uithuizermeeden en Roodeschool werden stations gebouwd met de daarbij behorende perrons, los- en laadplaatsen met al datgene wat verder voor een goede exploitatie noodzakelijk is.

Halteplaatsen, in de vorm van eenvoudige houten afdakken werden geplaatst te Wadwerd, bij de Munnikeweg (oostelijk van Usquert), bij de Dingeweg (ten n.o. van Uithuizen) en aan de Meedsterweg (ten oosten van Uithuizermeeden). Naar deze stop- of halteplaatsen kon echter geen bagage worden vervoerd.

Begin februari 1892 ging de eerste spade in de grond en in mei '92 kon de Groninger Locaal Spoorweg Mij. de gemeentebesturen berichten, dat be-

houdens bijzondere omstandigheden de spoorlijn in juli of augustus 1893 gereed zal zijn.

Inderdaad kon de lijn op 16 augustus 1893 door de Staatsspoorwegen in gebruik worden genomen. De aanleg had f 859.000,- gekost.

De trein maakte vier keer per dag de rit Groningen-Roodeschool v.v. Reizigers die de namiddagtrein namen moesten zowel vanuit Roodeschool als uit Groningen overstappen in Sauwerd. Reizen was alleen mogelijk in de 2e en 3e klas.

Hoewel de spoorlijn zonder enig officieel vertoon in gebruik was genomen, werd er hier en daar van particuliere zijde toch wel enige aandacht aan geschonken. Zo berichtte de krant van zaterdag 26 augustus 1893 uit Baflo het volgende: "Hoewel de opening van den spoorweg Sauwerd-Roode-

Dit type spoorwegstation stond in Winsum, Baflo, Warffum en Usquert.

school niet officieel is gevierd, toch bood de heer J. Venhuizen verleden zondag het publiek een feestje aan in zijn net versierd café. Door het doen optreden van de familie Somer en 't ontsteken van een eenvoudig vuurwerk heeft hij aan een zeer talrijk publiek een aangenamen avond verschaft." Vermoedelijk was bedoeld café het voormalig Stationskoffiehuis te Baflo waar ook nu nog onder de naam "'t Hoekje" het cafébedrijf wordt uitgeoefend.

Ook te Roodeschool was het feest. Een ingezonden stuk d.d. 16 augustus '93 vermeldt o.a.: "Naar aanleiding van de opening der lijn Sauwerd-Roodeschool werd hier heden woensdag feest gevierd. Reeds den vorigen dag wapperde de driekleur van bijna alle particuliere gebouwen en van het station en de remise, zodat het geheel een recht feestelijk aanzien had. Doch niet alleen waren de gebouwen feestelijk getooid, ook alle inwoners van Roodeschool en virons, tot zelfs van de kust, oud en jong, rijk en arm, hadden hun beste pak aangetrokken en hadden zich opgemaakt, om aanwezig te zijn bij de aankomst van den trein om 2 uur 49 minuten. En het was de moeite waard. Een massa, een trein vol menschen van Groningen, Winsum, Baflo, Warffum, Usquert, Uithuizen enz., kwamen aan om het vroeger zo geïsoleerde Roodeschool te bezoeken. In een oogwenk was het van ouds bekende logement 'de berg Calvaria' gevuld met bezoekers, die spoedig enige ververschingen gebruikten, om enigen tijd later te retourneren. Toen de trein van 6 uur 28 minuten aankwam, waren allen weder present, ook de dagloners, en dienstboden in hun beste pak, zodat het stationsplein meer dan vol was. En wederom was de trein gevuld met bezoekers van heinde en verre. Daarmee was het vooreerst afgelopen en ging men langzamerhand naar het logement 'de berg Calvaria', waar muziek etc. zoude zijn. En, Meneer de Redacteur, wij hebben feest gevierd. Geen feest waar de rijken zich van de armen scheidden, neen, alles zat door elkaar, in de grootste eendracht en met het meeste genot: het was een feest voor alle standen." De heer H.W. Wierda, vanaf het begin een pleitbezorger voor de aanleg van een spoorlijn, liet zijn in 1879 gebouwde behuizing "Actief" aan de Onderdendamsterweg 32 te Obergum waarin destijds een dakpannenfabriek was gevestigd, een gevelsteen in metselen met het opschrift: "ACTIEF 1879, Spoorweg Sauwerd-Roodeschool in dienst gesteld den 16 augustus 1893, H.W. Wierda."

De aannemers van de spoorlijn tenslotte hielden ten overstaan van notaris De Ranitz op vrijdag 8 september 1893 te Winsum boeldag van het overtollig geworden materieel. Ondermeer werd aangeboden ca. 3900 meter smalspoor met 2 locomotieven en 48 kipwagens, te bezichtigen in Warffum. Verder 2 stoomheimachines met heistellingen, 3 ijzeren pramen, een woonkeet van

Voor bovenstaand artikel is gebruik gemaakt van het archief van de gemeente Warffum en van diverse krantenartikelen en berichten.

Over de spoorlijn Sauwerd Roodeschool is ondermeer geschreven in: Stads- en Dorpskroniek van Groningen (1800-1900) van J. Vinhuizen en G.A. Winkes;

Het gedenkboek van de Noorder Afdeling "Noorder Afdeling 1852-1952", blz. 35 - 44;

Winsum, gedenkboek 1982, het hoofdstuk Winsum in het stoomtijdperk; Geschiedenis van Uithuizen van A. Bolt; hoofdstuk 7, blz. 133 - 135; Een spoor van verandering; blz. 179 - 180, door A. Doedens en L. Mulder, een uitgave van Bosch en Keuning te Baarn in 1989.

Woensdag 6 September a.s.

BOELDAG te Winsum,

Vrijdag 8 September 1893, 's nam. *één uur* precies, ten verzoekte van de H.H. AANNEMERS van den SPOORWEG SAUWERT-ROODESCHOOL, tegen *contante* betaling, van:

2 LOCOMOTIEVEN

(90 c.M. spoorwijdte), 48 KIPWAGENS, inh. 1 1/4 M³ met 90 c.M. spoorwijdte, ± 3900 M. SPOOR (rails 19 K.G. per M.), 8 IJZEREN KIPWAGENTJES, inh. 3/4 M³, spoorwijdte 70 c.M., 2 STOOM-HEIMACHINES, 1 RAIL-ZAAGMACHINE, 1 DITO BUIGMACHINE; — een groote partij PLANKEN, POSTEN, PALEN, KRUIWAGENS; — voorts HEISTELLINGEN, KALKMOLLE, SMIDSGEREEDSCHAPPEN, TENTWAGEN, TILBURY, VELDWAGEN, PAARD, GEREIDEN, 3 ijzeren goed onderhouden PRAMEN, een **WONINGKEET** (± 300 □ M. groot), ENZ, ENZ.

De 48 KIPWAGENS en SPOOR aanwezig te Warffum en aldaar vooraf te bezichtigen; al het overige te Winsum.

Mr. S. M. S. DE RANITZ, notaris te Winsum.

De laatste allinea van het eerste bericht vermeldde een wijziging van de structuur van het Groninger Platteland. We zien daar in het klein en bijna ongemerkt zich een concentratie voltrekken, zoals die in groter verband ook bij onze steden plaats heeft en die in zijn grootste vorm Holland tot het centrale punt doet worden op politiek, kerkelijk en economisch gebied. Ook in de kleinere eenheden heeft deze concentratie plaats. Het zou interessant zijn te onderzoeken, hoeveel van de grotere boerderijen hun grootte te danken hebben aan samenvoeging van kleinere, of aan toevoeging van losse stukken land. En zeker is het ook, dat het aantal, verspreid in het veld liggende huizen voortdurend kleiner wordt. Is die samentrekking misschien een natuurwet, zou men zich bijna afvragen.

Hoe het ook zij, op het Groninger platteland, in het kleigebied is deze concentratie reeds eeuwen op gang. Daar vond men, voor rond duizend jaar, een paar honderd wierdedorpen, elk bewoond door een aantal boerenfamilies. Bij de komst van het Christendom ging men over tot kerkstichting, echter niet op alle wierden. Het was de aanwezigheid van een kerk, die, vooral in latere tijden, aanleiding gaf tot sterkere aanwas der bevolking der wierdekerkdorpen en tot een ontvolking der kerkloze wierden. Dit proces heeft eeuwen geduurd en leidde tenslotte tot de toestand, zoals we die op het ogenblik kennen en waarbij een groot aantal wierden als kale heuvels, met hoogstens nog een enkele boerderij of arbeiderswoning, over het landschap verspreid liggen.

In mijn beschouwing zagen we reeds dat een wierde waarop de Christenheid een kerk stichtte in bevolking groeide ten koste van de wierden zonder centrum van geloof. Dit proces leidde ook tot de vorming van het kerspel als kerkelijk-maatschappelijke eenheid, waarin de kerk en door haar de kerkvoogden als kerspelvoogden een centrale plaats innamen.

Deze kerspelvoogden behartigden als kerkvoogden de stoffelijke belangen der kerk, maar hun was tevens opgedragen te zorgen voor de kerkpaden, voor het kerspelschooltje, kortom voor alle zaken die het kerspelbelang betroffen.

De noodzakelijke kosten werden bestreden uit een lage belasting, aan de kerspellieden opgelegd en die men onder de naam "kerspellasten" steeds weer terugvindt in de oude belastingboekjes, waarin de termijnen der verponding werden aangetekend. Ook voor de openbare veiligheid moest betaald worden; deze belasting komt voor onder de naam "guitegeld". Hieruit werden bestreden de kosten van de "roderoede", die tot taak had het platteland te zuiveren van "guiten", zoals de talrijke bedelaars en "omlópers" vroeger genoemd werden.

Dit kerspelsysteem nu maakte in het begin der 19e eeuw plaats voor een geheel nieuw stelsel, dat der gemeenten, zoals we die op het ogenblik kennen.

En daarmee ontstond een nieuwe fase in de dorpsontwikkeling. De kerspeldorpen die niet tot hoofdplaats der gemeente geworden zijn, zijn hierbij ten achter gebleven bij de kerndorpen. In de 19e eeuw viel dit nog niet al te zeer op, doch de twee grote wereldoorlogen met hun maatschappelijke gevolgen doen de bezwaren van de achtergebleven groei duidelijk aan het licht komen. En wel op drieërlei terrein, nl. dat der kerk, der school en der boerderijen. Elk dezer drie heeft, op eigen gebied een toch onverbreekelijke band met de andere, met moeilijkheden te kampen. Een middel om dit te overwinnen zou kunnen zijn: vergroting van het aantal inwoners van die dorpen. Hierbij dient niet uit het oog te worden verloren, dat de gezinsverdunning en de veroudering van de bevolking in het bijzonder in deze dorpen vestiging van jonge gezinnen vrijwel onmogelijk maken.

Wanneer we nu eens de positie van de kerk nader beschouwen, dan zien we in de Middeleeuwen de Katholieke Kerk als middelpunt van het dorpsleven; na 1594 werd in de provincie Groningen haar plaats ingenomen door de Hervormde. Tijdens de Republiek bleef dit zo; wel gaf de 18e eeuw wat meer vrijheid aan de Katholieken, doch de Hervormde Kerk bleef in 't algemeen het dorpsleven beheersen. De Katholieken trokken zich op enkele plaatsen rond een kerk samen, met het gevolg, dat daar in sommige opzichten de samenleving een ander karakter vertoont dan in andere plattelandsdorpen.

De vroeger zo talrijke Doopsgezinden leven thans in "verstrooiing" en hebben moeite hun Vermaningen in stand te houden.

In de 19e eeuw kwam de grote crisis in de Hervormde Kerk, toen door de Afscheiding van 1834, nog versterkt door de Doleantie van 1886, een deel van de Hervormde Gemeenteleden de kerk verliet en een nieuwe godsdienstige gemeenschap ging vormen.

Voor de dorpsgemeenschap bracht dit grote moeilijkheden mee, omdat de een de taal van de ander niet meer verstond. Tientallen van jaren heeft deze toestand geduurd. De Hervormde Kerk doorstond het verlies, dank zij de kerkelijke fondsen door vroegere, vromere geslachten aan haar geschonken. Geestelijk is zij het nog steeds niet te boven. Nog grotere moeilijkheden bedreigen haar bestaan in de 20ste eeuw. In de eerste plaats is het wel de voortgaande concentratie, die de autonomie der dorpsgemeenten bedreigt. De invoering van een nieuw systeem voor de bezoldiging der predikanten, in 1922, die de instelling van de Raad van Beheertengevolge had, was de eerste schok, die de mensen deed wakker schrikken.

De nood in de predikantsgezinnen eiste dringend voorziening. Toen de plaatselijke kerk in gebreke bleef, heeft de kerk zelf doorgetast. En op de tegenstrevers werden sancties toegepast, die het bestaan der gemeenten in gevaar brachten wanneer niet werd toegegeven. Het gevolg is geweest, dat langzamerhand alle gemeenten, die de plaatselijke autonomie voorstonden, hebben moeten toegeven aan de synodale eisen. (wordt vervolgd met derde en laatste deel)

UIT EEN 19e EEUWS SCHOOLBOEKJE

(IV)

Eerdere artikelen in deze serie staan in de no.'s 4, 5 en 6 van het Halfjaarlijks Bericht.

5.

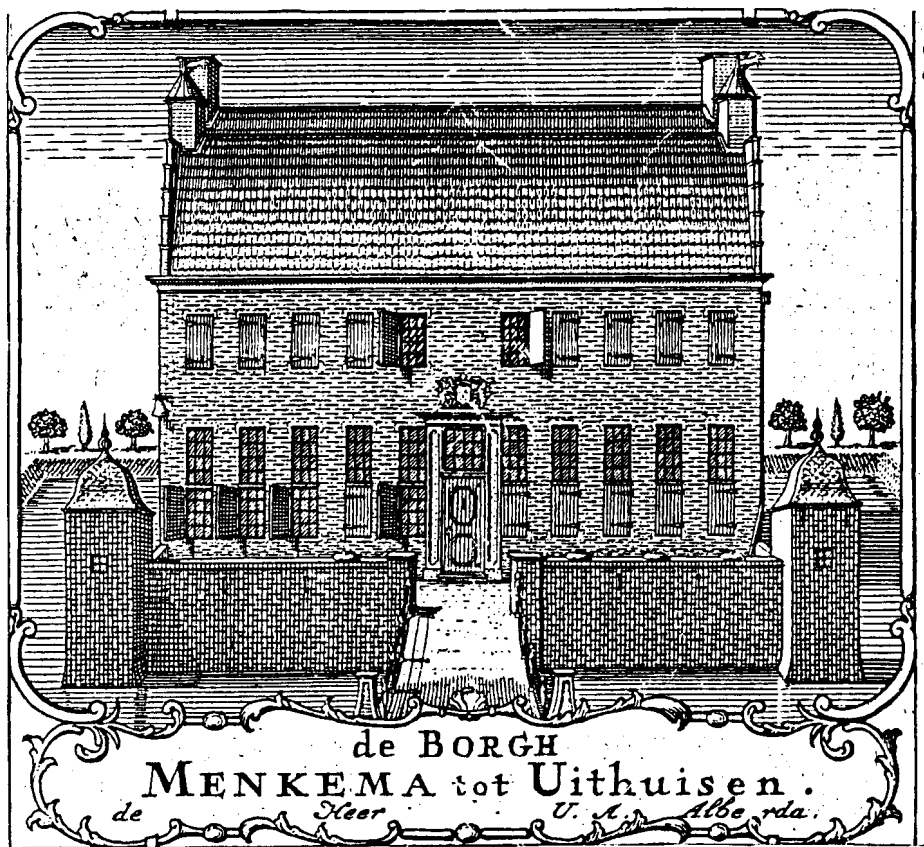
Uithuizen is een aanzienlijk en welbebouwd kerkdorp, vijf uren van Groningen, aan een der grote puinwegen gelegen. Onder hetzelfde behoren Oldorp (oudtijds Aldatorp), in de afhelling ener grote wierde en Bovenhuizen. De kerk der Hervormden is van belang. Den toren vonden wij tot omtrent 12 ellen hoog, van dufstenen opgetrokken, waarvan velen 35 duimen lang en 10 duimen dik zijn. De kerk of vermaning der Doopsgezinden wordt niet meer voor de Godsdienst gebruikt. Het voorkomen van het Rooms-Katholieke kerkgebouw is bevallig. Vooral is het kostelijke schoolgebouw bezienswaardig. Men heeft er insgelijks een nieuw werk- of armenhuis gebouwd. Er varen dagelijks twee schuiten op Groningen. In Mei is er vee- markt, in Julij kermis, en in het laatste van October een aanzienlijke markt van slagtvee. Achter dit dorp worden vele garnalen gevangen, die grotendeels naar Groningen worden gevoerd: deze zijn echter bleker en van mindere hoedanigheid, dan die achter Spijk en Bierum worden gevischt. Van de burgen is de burg Menkema nog in stand. Almersma, die nog bij Beckering voorkomt, en Engersum en Gruisburg, welke laatste achter de herberg de Zon plagt te staan, zijn verdwenen. Van het laatstnoemde huis zijn nog 500 ned. ponden brandglazen opgedolven. Dit dorp was weleer de woning van Jr. Goozen Schaffer, die in 1618 afgevaardigde was tot de Staten-Generaal en grotelijks deelnam in het vatten der drie Staatsgevangenen. Hij heeft ook in 1621, 1623, 1625 en 1633 het Vaderland als ambassadeur in Estland, Denemarken en elders gediend.

De bodem onder Uithuizen is voortreffelijk en uitnemend geschikt, om allerhande soort van granen te bouwen, en om het zwaarste slagtvee te weiden.

Hier zijn ook wederom drie dijken, namelijk de oude dijk, de middendijk

en de polderdijk, die bij de belangrijke indijking van 1827 gelegd is. Bij den ouden dijk bevinden zich nog vier kolken, gespoeld in den water-
vloed van 1717. In 1686 is de sluis in den anderen dijk, toenmaals een
kadijk weggespoeld, waarvan nog de zijkolk overig is. Het Helwerder maar,
hetwelk gevormd wordt uit de vereniging van twee takken van de Meeden en
het Costernieland, komt bij Uithuizen in het diep, dat langs Kantens naar
het Langerak stroomt.

HOE ORIGINEEL WAS HET INITIATIEF TOT OPRICHTING VAN HET GENOOTSCHAP TER BEVORDERING DER NIJVERHEID IN 1837?

Met feestelijkheden, een gedenkboek en een postzegel werd in 1987 herdacht, dat 150 jaar geleden de eerste boerenvakorganisatie ter wereld werd opgericht. De postzegel toont een stukje van de Noordpolderdijk, met daaroverheen de handtekeningen der initiatiefnemers G. Reinders, R. Westerhof en E. Wichers. Eerstgenoemde was boer op "Groot-Zeewijk" in de Noordpolder en zal dus de gastheer zijn geweest der beide anderen, huisartsen, respectievelijk in Warffum en Middelstum. In deze bijdrage wordt ingegaan op de vraag naar de originaliteit van het idee van de dijkwandelaars.

Het drietal was lid van het Departement Groningen van de Oeconomische Tak. Deze Oeconomische Tak is opgericht in 1777 te Haarlem, ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen, die zelf dus in 1752 tot stand was gekomen. Aan de wieg van de Hollandsche Maatschappij stonden regenten en kooplieden, met belangstelling voor allerlei takken van wetenschap en nijverheid en de Oeconomische Tak richtte zich meer in het bijzonder op de bevordering van de economische activiteiten, met name handel en nijverheid, visserij en ook landbouw. Er werden prijsvragen uitgeschreven. De ingezonden antwoorden werden door een commissie beoordeeld en eventueel beloond met een geldbedrag of een medaille, waarna de antwoorden in druk werden uitgegeven. In een Kabinet werden monsters van allerlei grondstoffen en produkten bewaard en er werden modellen opgesteld van werktuigen en gereedschappen. Daarnaast werd het Tijdschrift van Nijverheid uitgegeven en jaarlijks verschenen de Handelingen, waarin verslag werd gedaan van de stand van zaken ten aanzien van koophandel, nijverheid en landbouw.

In 1836 floreerde het Departement Groningen van de Oeconomische Tak geenszins, want behalve de drie genoemde heren waren er nog slechts vijf andere leden. Was het wellicht uit onvrede over de staat van verval in het Groningse Departement, dat het initiatief op de Noordpolderdijk werd geboren?

De Groningse plannen werden door de overheid met wantrouwen bejegend. De initiatiefnemers stonden bekend als ultra-

liberaal, rond lopend met plannen om de politieke stabiliteit en de gevestigde orde te ondermijnen. Het verzoek om goedkeuring werd dan ook in eerste instantie geweigerd; de nieuwe organisatie werd overbodig gevonden naast de Oeconomische Tak.

De aanhouder won ook in dit geval en zo kwam in 1837 te Onderdendam het Genootschap ter Bevordering der Nijverheid tot stand. De standplaats Onderdendam lag voor de hand, omdat dit dorp een knooppunt vormt van land-, en vooral waterwegen. In Onderdendam stonden meerdere grote herbergen, met vergadermogelijkheden. Uit het feit, dat niet Groningen als standplaats werd gekozen, blijkt dat vanaf de aanvang het accent anders lag dan bij de Oeconomische Tak. Bij het G.N.O. stond de landbouw voorop, hoewel ook handel en verkeer, visserij en nijverheid in de belangstelling stonden. Evenals bij de Oeconomische Tak werden de bestuursleden Directeuren genoemd, er werden prijsvragen uitgeschreven en de goede antwoorden werden beloond en in druk uitgegeven. Voorts werd er een kabinet van landbouwwerktuigen ingericht, speciaal bedoeld voor ambachtslieden, om te dienen als voorbeelden ter navolging en verbetering. Omdat de ruimte beperkt was, werden van grotere werktuigen schaalmodellen opgesteld. Materiaal stond beschikbaar om ter plekke het een en ander op te meten en te tekenen. Ook in het uitgeven van een Tijdschrift van Nijverheid en het publiceren van jaarlijkse Handelingen, was het G.N.O. een getrouwe navolger van het Haarlemse voorbeeld.

Het Groningse initiatief is overigens zeer wel aangeslagen. Het aantal leden groeide gestaag, plaatselijk verenigden de leden zich in Afdelingen en vanuit een ware pioniersmentaliteit werden proefvelden aangelegd, landbouwwerktuigen geconstrueerd, tentoonstellingen georganiseerd en veerassen, zaden en gereedschappen uit het buitenland ingevoerd.

Een origineel initiatief vanuit het G.N.O. waren de jaarlijks sedert 1852 terugkerende Vraagpunten, in de regel twee in getal. De Vraagpunten werden toegezonden aan de Afdelingen van het Genootschap. Gewoonlijk werden driemansschappen benoemd, om een Vraagpunt op passende wijze te beantwoorden. Het antwoord werd in de vergadering besproken en zo nodig gecorrigeerd of aangevuld en vervolgens

toegezonden aan het Hoofdbestuur van het G.N.O., dat voor publikatie in de Handelingen zorg droeg. Daar de meeste Afdelingen actief meededen in het beantwoorden der Vraagpunten, kwamen tal van antwoorden binnen, uit verschillende delen van de provincie, waarin uiteenlopende ervaringen en methoden van aanpak werden verwoord. Direct betrokken praktische boeren wisselden op deze wijze hun ervaringen uit. Daarmee werd een stukje op de praktijk gerichte landbouwlitteratuur gevormd, dat kwalitatief ver uitstak boven het niveau van de schrijvers in de landbouwcouranten, die gewoonlijk alles aanprezen wat nieuw was, zonder zich zorgen te maken over de praktische toepasbaarheid. Daar de Afdelingen bij het benoemen van commissies ter beantwoording van de Vraagpunten een keuze konden doen uit hun leden, werden in de regel mensen benoemd, met kennis en ervaring van het te behandelen onderwerp. De antwoorden op de Vraagpunten vormen nog steeds een rijke bron van informatie over het landbouwkundig onderzoek vanaf het midden van de 19e eeuw.

C.G. Reinders